

УДК 94:352(477.8)

Тамара РОМАНІВ

ОСТАП ТЕРЛЕЦЬКИЙ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ 70-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлюється участь О.Терлецького у суспільно-політичному русі галицьких українців 70-х рр. ХІХ ст., діяльність у студентських гуртках віденської "Січі", видання нелегальної літератури у Відні та зв'язки з громадівськими організаціями Наддніпрянщини. Розглянуто вплив М.Драгоманова на діяльність О.Терлецького та висвітлено окремі аспекти судових процесів над галицькими соціалістами.

Ключові слова: О.Терлецький, суспільний рух, громадівці, М.Драгоманов, процес галицьких соціалістів.

Остап Терлецький належить до тих діячів українського національного руху останньої чверті ХІХ ст., чиї політичні ідеали формувались водночас із початком громадсько-політичної діяльності Михайла Павлика та Івана Франка, який відіграв помітну роль у середовищі передової інтелігенції Галичини вже від 70-х рр. ХІХ ст. Саме О.Терлецький, за висловом І.Франка, "плекав у своїй душі полум'я високих змагань, жив усе для інших, для загалу і силкувався все життя ширити та розсвічувати те благородне полум'я в своїм оточенні" [9, 20].

Сам О.Терлецький таким бачив власне життєве кредо у цей час: "Я не тільки голову свою, але і цілком себе із усією своєю душею і кар'єрою покладаю під обух влади, коли того вимагатиме інтерес справи, котру я бороню" [9, 20].

Як окремий науковий напрямок громадсько-політична діяльність Остапа Терлецького заторкувалася лише у статтях відомого літератора С.Кіраля [4]. Окремі сюжети з політичної біографії

© Романів Тамара, 2006

О.Терлецького, у контексті його зв'язків з І.Франком, М.Павликом знаходимо у роботах О.Сухого [7].

Мета ж цієї статті полягає у тому, щоби виокремити початковий період діяльності О.Терлецького, а саме 70-ті рр. ХІХ ст., коли відбувся його перехід від студентської гурткової роботи до повноцінної політичної діяльності.

Оцінюючи діяльність О.Терлецького у 70-х рр., І.Франко зазначав, що це був час найактивнішої його роботи, "пора перелому", складний період у житті галицьких русинів, який визначався протистоянням двох національних напрямів – народовського і москвофільського, період, коли національна ідея тільки окреслювалася в колах української інтелігенції краю. Водночас тогочасна молодь захоплювалась модерними західними течіями, в основі котрих була ідея соціальної рівності. Тому, відзначав І.Франко, О.Терлецькому "судилося жити і терпіти і проявляти певний вплив у галицькій Русі в пору важкого перелому і в додатку судилося впасти одною з жертв того перелому" [9, 1].

Визначальним чинником у суспільних процесах українців Галичини ставало головним чином студентство, яке повинно було протиставити старому, рутинному суспільству нову демократичну програму. "Переважно хлопські сини за походженням, а соціалісти з переконання", поставили своїм завданням поліпшити економічне становище власного народу шляхом виборення демократичних свобод. Одночасно широкий студентський рух, який охоплював галицьку молодь усіх національностей, привносив у життя галицького краю не лише соціальні програми, а й поширював гасла просвітницького характеру, нові наукові знання, освіту серед простого народу [1; 10].

Не можна погодитися з думкою, яку подавала радянська історіографія, пов'язуючи це просвітництво лише з пропагандою соціалізму. Ближчим до істини, напевно, був І.Франко, коли в нарисі "З останніх десятиліть ХІХ століття" зауважував: "Соціалістична критика суспільного ладу давала молодим письменникам з народу побачити контрасти і конфлікти життя" [6, 214]. Власне під таким кутом зору дивився на галицьку дійсність Остап Терлецький.

У студентський рух О.Терлецький вступив у 60-х рр. ХІХ ст., коли вчився у Станіславській гімназії, де створив молодіжний

гурток, члени якого у 1865 – 1878 рр. видавали рукописну газету. В гуртку вивчали і популяризували твори Т.Шевченка, сучасного буковинського письменника Ю.Федьковича, обговорювали власні перші літературні твори. Головну роль у Станіславівському гуртку відігравали О. Терлецький та В. Навроцький (майбутній талановитий економіст і публіцист демократичного напрямку, автор праць “Пропінації”, “Народні школи”, “Подвійна крейда” – Т.Р.). Оцінюючи діяльність студентських гуртків того часу, І.Франко зазначав, що українська молодь 60-х років під впливом суспільно-політичного руху на Східній Україні “підняла й у Галичині прапор української народності, народної мови в розмові й літературі, а разом з цим і деякого точніше невизначеного демократизму в політичних справах” [3, 54].

У 1869 р., після закінчення гімназії, О.Терлецький вступає до Львівського університету – спочатку на юридичний, а після року навчання, на філософський факультет. Закінчивши його в 1872 р., О.Терлецький переїжджає до Відня, де отримав посаду бібліотекаря університету. Добрі знання іноземних мов, належна професійна підготовка дозволили йому зайнятись науково-дослідницькою працею. У Відні О.Терлецький починає працювати над темою “Реформи Йосифа II та їх вплив на соціальні та національні відносини в Галичині” (пізніше опрацьований матеріал став основою перших розділів великої праці “Літературні стремління галицьких русинів 1772 – 1872 рр.”).

Віденський період діяльності О.Терлецького визначався активною працею у Товаристві “Січ”, яке було засноване у 1868 р. як молодіжна організація народовського напрямку, що об’єднувала передовсім галичан студентів Віденського університету, а також окремих представників із Наддніпрянини. Назагал члени “Січі” виражали погляди раннього народовства, обмежуючись національними культурно-просвітницькими ідеалами.

Згодом у “Січі” виділилися два напрями: одна частина січовиків залишилася на старих галицько-народовських позиціях, друга ж – на чолі з О.Терлецьким схилилася до соціальних ідеалів і почала критично ставитися до принципів народовства [8]. Критикуючи народовську молодь, О.Терлецький на зборах “Січі” у 1873 р. говорив: “Будучи виплекана на твердих основах галицько-руської

моральності, вона не потребує ані європейського образования, ані розуміння питань теперішньої історії. Що їй до того, що там якийсь Дарвін та Геккель зреформували всі галузі природничих наук, що якийсь Секкі доторкався до критичної аналізи сонця, що якийсь Штраус знищив до крихти всі забобони побожних церковних моралістів, що цілі армії соціалістів пруться на всіх кінцях Європи до радикальної переміни всіх відносин людського життя і що все те не нині, то завтра мусить відізватись і в закутках нашої богобоязливої Галичини?” [11, 20]. О.Терлецький дорікав галицькій молоді, що вона прикривається “плащиком патріотизму затикаючи дірки там, де не вистачає логіки” [11, 20]. Великий вплив на подальшу політичну біографію О.Терлецького мала його зустріч у 1873 році у Відні з М. Драгомановим. М. Драгоманов сприяв тому, що на адресу “Січі” було виписано такі газети та журнали: “Киевский телеграф”, “Вестник Европы”, “Древняя и новая Россия”, “Отечественные записки”, “Дело”. Що ж до діяльності віденської “Січі”, то М. Драгоманов виступав за те, щоби надати їй наукового напрямку.

Після віденської зустрічі розпочалося регулярне листування О.Терлецького з М. Драгомановим. В одному з листів до М. Драгоманова О.Терлецький повідомляв: “Читальню на рік, від жовтня 1875 до жовтня 1876 року хочемо упорядкувати так, щоби були в ній найважливіші слов’янські газети і хоть трохи найважливіших книжок про етнографію, історію та літературу” [IV, 3]. Далі автор писав: “Молодіж Січова дуже щиро взялась до наукової праці, – заложився клуб математиків і фізиків, заложився клуб медиків” [IV, 3].

Від середини 70-х років О.Терлецький фактично очолював “Січ” і під його впливом перебувала молодь цієї організації. Однак “Січ”, незважаючи на всі зусилля М. Драгоманова і О.Терлецького, не стала загальним суспільно-політичним центром галичан. Згодом М. Драгоманов напише з цього приводу, що “Січ” зовсім не виправдала його надій. Хоч він зовсім не мав на меті зробити із неї революційну організацію. Однак, на думку М. Драгоманова, “Січ” могла би зробити набагато більше для всього українського народу і для слов’ян у цілому [5, 110].

Діяльність О.Терлецького у Відні наприкінці 70-х рр. повністю визначалася його контактами з М.Драгомановим, який загалом впливав на роботу “Січі” і на політичні відносини у середовищі українського студентства, яке перебувало у столиці Австро-Угорщини.

У цей період О.Терлецький разом з В.Навроцьким починають жваво обговорювати економічні відносини у Галичині, а згодом проблеми господарського стану населення краю стають для нього пріоритетними.

Самому ж М.Драгоманову О.Терлецький писав так: “Якби не Ваш чесний громадський приклад і Ваша невсипуща робота, котра і мене, гнилу колоду, силоміць пхає до праці, то я б давно плюнув на усе, так як ем уже плюнув на себе” [II, 1 – 3].

Михайло Драгоманов та група київських інтелігентів запросили О.Терлецького як представника галицького студентства 1874 року на археологічний з’їзд у Києві, де він мав нагоду познайомитись з багатьма російськими і українськими вченими, науковцями зарубіжних країн, членами надніпрянських громад, налагодив пересилання літератури та періодичних видань для студентських бібліотек у Львові і Відні.

О.Терлецький був у захваті від археологічного з’їзду та його результатів, оскільки з’їзд фактично став першим міжнародним форумом українців. У листі від 3 вересня 1874 р. до товариша шкільних років М.Бучинського Терлецький поділився своїми враженнями від з’їзду в Києві і закликав до співробітництва з надніпрянськими українцями й інших студентів.

Під впливом М.Драгоманова та представників київської громади О.Терлецький виношував план докорінного поліпшення українцями громадської роботи у Галичині та й усій Австро-Угорщині, прагнучи перевести суспільне життя “на київську дорогу”, щоб “все в нас гаразд розвивалось і не кисло би так, як до тепер кисне”, “зводячи навіть найкращу працю до абсурду”. З цією метою Терлецький доручав М.Бучинському організувати студентську громаду в Станіславові, В.Навроцькому і А.Січинському – у Львові [III, 74 – 78].

Повернувшись з археологічного з’їзду, Терлецький з ентузіазмом приступив до організації громадської праці серед віденських “січовиків”. Він помістив у журналі “Правда” (1874 р.) статтю “Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці”, в якій

розкритикував тодішнє політичне життя в Галичині. Одночасно за посередництвом київських діячів і за їхньої матеріальної підтримки О.Терлецький починає видавати у Відні соціалістичні брошури – “метелики”, з тим, щоби поширювати в Галичині та у підросійській Україні. У 1875 р. у друкарні болгарина Янка Ковачева були видані дві брошури С.Подолінського “Парова машина” і “Про бідність”.

У 1876 р. вийшла чергова брошура “Правдиве слово хлібороба до своїх земляків” Фелікса Волховського. Брошура була конфіскована віденською прокуратурою і це стало підставою для першого судового процесу над О.Терлецьким [11, 128].

Видання “метеликів” мало значний резонанс у Галичині. В обговорення цього видавничого проекту включався І.Франко. Він зазначав: “Тільки одна брошура, видана у Відні, власне “Про правду”, перероблена з російської брошури “Хитрая механика”, була переробкою праці не Марксової, але Лассалевої про посередні податки, та й то з Марксовими дослідями ся Лассалева агітаційна праця не мала нічого спільного. Що ж до інших віденських брошурок, то вони, а особливо “Правдиве слово хлібороба” та “Парова машина”, далеко більше мали в собі російського наївного народництва та бунтарства, ніж західноєвропейського соціалізму” [8].

М.Драгоманов, передбачаючи, що за видання “метеликів” О.Терлецький може бути притягнений до судової відповідальності, радив йому пропускати у тексті ті місця, які могли б бути конфіскованими [11, 128].

Проти О.Терлецького як видавця брошури “Правдиве слово хлібороба” віденська прокуратура завела кримінальну справу і він був звільнений з роботи. З цього приводу віденська дирекція поліції доносила (14 квітня 1876 р.) президії намісництва у Відні, що видана брошура має на меті підбурити народ проти монархії, проти майнової і родової аристократії. Після звільнення з роботи О.Терлецький опинився у важких матеріальних умовах, без засобів до життя. До того ж він мав багато боргів, за які платив величезні лихварські проценти.

Перший судовий процес О.Терлецького відбувався у Відні 16 жовтня 1876 р. О.Терлецький і власник друкарні Я.Ковачев звинувачувалися в тому, що видавали революційну брошуру, яка може впливати на суспільні настрої в Росії та Австрії.

В оборонній промові О.Терлецький наголошував, що основні положення брошури є результатом дослідження соціального становища російського селянства і не пов'язані з політичними реаліями в Австро-Угорщині. "Ся невеличка праця, – говорив Терлецький, – стоїть наскрізь на реальнім ґрунті російських обставин. Ті слова, якими скритиковані селянські відносини в Росії, не елегантні, та проте вони зовсім правдиві. Критика їх звернена проти наслідків доконаного в році 1861 знесення кріпацтва та увільнення селянства".

О.Терлецький і Я.Ковачев були звільнені від судової відповідальності, але конфіскація брошури не була скасована судом. Львівська прокуратура конфіскувала також три інші віденські брошури [IV, 3; V, 21].

Після Віденського процесу 1876 р. намісництво дозволило дирекції бібліотеки поновити О.Терлецького на роботі, але справа з поновленням зволікалась. О.Терлецькому доводилось переборювати фінансові труднощі, часто звертаючись за допомогою до М.Драгоманова. Після віденського процесу О.Терлецький перебував під контролем. Зокрема, дирекції пошти у Відні було доручено затримувати і перевіряти всі листи і посилки, які надходили до О.Терлецького [2, 38].

У червні 1877 року у Львові і Відні почались нові поліцейські переслідування і арешти гімазійної і студентської молоді. На квартирах, в установах і редакціях газет проводились обшуки, які закінчились черговим 1878 року великим процесом у Львові.

Безпосередньо причиною поліцейських обшуків, арештів і судового процесу був приїзд до Львова 31 травня 1877 року російського громадянина, політичного емігранта, поляка за національністю Михайла Котурницького, який зупинився тут під прізвиськом Станіслав Барабаш (справжнє його прізвище – Еразм Кобилянський). Ще у 1864 році він емігрував з Росії, перебував деякий час у Мюнхені, а пізніше у Женеві. Котурницький за дорученням Петербурзького гуртка виїхав за кордон для встановлення зв'язків з польськими та українськими прогресивними діячами і налагодження в Галичині пересилки забороненої літератури з-за кордону в Росію. Виконуючи це доручення, він встановив зв'язки з українськими і польськими соціалістами в Женеві, Цюріху,

приїхав у червні 1877 р. До Львова з великою кількістю літератури; привіз від М.Драгоманова лист для Франка, Павлика та ін.

Своєю поведінкою М.Котурницький привернув увагу поліції, яка встановила за ним судовий нагляд. 9 червня 1877 р. поліція провела в кімнаті, де мешкав Котурницький обшук та заарештувала його, конфіскувавши велику кількість книжок.

Під час допиту Котурницького і перегляду конфіскованих у нього матеріалів поліція звернула увагу на два листи Михайла Драгоманова, які Михайло Котурницький повинен був вручити адміністратору журналу "Друг" І.Мандичевському і М.Павликові.

Пізніше М.Павлик згадував про це так: "Поліція ухопила Котурницького, що, приїхавши до Львова в самий розгар нагінок нанас, держав М.Драгоманова до мене. Замість доручити єго зараз коли не мені (я лежав тоді хворий у шпиталі), то комусь з товаришів. Поліція ухопила той лист разом з Котурницьким і відти пішли тоді арешти, хоть і не пам'ятаю тепер аби в тім листі було названо Терлецького, котрого арештували властиво через процес 1876 року" [IV, 10].

Приводом до нового арешту О.Терлецького став лист від 20 червня 1876 р., де йшлося про співробітництво в журналі "Громада", який видавав у Відні М.Драгоманов. У Львівському процесі 1878 р. цей лист був одним з доказів того, що О.Терлецький вів недозволену соціалістичну пропаганду.

Звинувачували О.Терлецького також і в зборі коштів "для герцоговинців", галичан, які поїхали в Герцоговину допомагати повстанцям у війні проти турецьких поневолювачів.

14 січня 1878 р. у Львівському крайовому суді розпочався судовий процес І.Франка, М.Котурницького, О.Терлецького, М.Павлика, І.Мандичевського, Ф.Сельського, Г.Павлик, А.Пребендівського. Це був відкритий судовий процес [2, 57].

Після того був зачитаний обвинувачувальний акт, згідно з яким О.Терлецькому ставили у вину приналежність до таємного товариства. Він був засуджений до одного місяця арешту. Обвинувачувальний вирок О.Терлецького спирався також на факти його листування з іншими підсудними і, особливо, М.Драгомановим [III, 161 – 165].

16 січня 1878 р. О.Терлецький свідчив. Він заявляв, що був знайомий і листувався з М.Драгомановим, називав себе прихильником соціалізму, визнав, що займався соціалістичною пропагандою, видав ряд брошур, зокрема “Парова машина”, “Про бідність”, “Правдиве слово хлібороба до своїх земляків”. За видання останньої брошури притягався до кримінальної відповідальності. Щодо теорії соціалізму, О.Терлецький говорив: “Вона може бути предметом публічної дискусії вчених – економістів у газетах, у наукових дослідженнях, у політичних гуртках”. О.Терлецький заявив, що він не відмовляється від літературної пропаганди і залишає за собою право її продовжити в межах закону, шляхом поширення книжок і соціалістичних ідей, що дозволено конституцією, і ніхто не має права цього заборонити [I, 104 – 107; II, 11 – 15].

Отже у 70-х рр. діяльність О.Терлецького була пов’язана із організацією студентських гуртків у Галичині та “Січі” у Відні, знайомством і пропагандою соціалістичних ідей. Визначальний вплив на практичну діяльність молодого О.Терлецького мав М.Драгоманов.

Перспективним для подальшого дослідження теми є вивчення взаємин О.Терлецького з представниками інших молодіжних національних угруповань у Відні.

I. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі – ЦДА України у Львові). – Ф. 152. – Оп. 1. – Спр. 14406.

II. ЦДА України у Львові. – Ф. 152. – Оп. 1. – Спр. 14410.

III. ЦДА України у Львові. – Ф. 152. – Оп. 2. – Спр. 14417.

IV. ЦДА України у Львові. – Ф. 663. – Оп. 1. – Спр. 173.

V. ЦДА України у Львові. – Ф. 663. – Оп. 2. – Спр. 83.

1. Грушевський М. До некрольогу Остапа Терлецького // ЗНТШ. – Львів. – 1902. – Т. 48. – Кн. IV. – С. 12 – 15.

2. Злупко С.М. Драгоманов М.П. Розвиток прогресивної думки в Галичині // Укр. істор. журн., 1966. – № 9. – С. 59 – 71.

3. Калинович В.Г. Політичні процеси Івана Франка та його товаришів. – Львів: Вид-во Львівського ун-ту, 1967. – 155 с.

4. Кіраль С. Стежки Остапа Терлецького // Жовтень. – 1984. – № 12. – С. 93 – 95.

5. Лисенко О. Остап Терлецький // Жовтень. – 1959. – № 5. – С. 107 – 117.

6. Сокуренок В. Г. Демократические учения о государстве и праве на Украине во второй половине XIX века. – Львов: Изд-во Львовского ун-та, 1966. – 265 с.

7. Сухий О. Національна ідея в програмах та діяльності українських політичних партій Галичини в кінці XIX – на початку XX ст. – Львів: Каменяр, 1998. – 132 с.

8. Терлецький О. Галицько-руський нарід і галицько-руські народовці // Правда. – 1874. – Ч. 17.

9. Франко І. Др. Остап Терлецький. Спомини й матеріали д-ра Івана Франка // ЗНТШ. – 1902. – Т. 50. – Кн. VI. – С. 1 – 64.

10. Франко І. Одвертий лист до галицько-української молодіжі // Літературно-науковий вісник. – 1905. – Т. XXX. – Кн. 4. – С. 11 – 19.

11. Шип Н.А. Интеллигенция на Украине XIX в. Историко-социологический очерк. – К.: Наук. думка, 1991. – 169 с.

Тамара Романів. Остап Терлецький в общественно-политической жизни Галичины 70-х гг. XIX столетия. В статье освещается участие О.Терлецького в общественно-политическом движении галицких украинцев 70-х гг. XIX в., деятельность в студенческих кружках венской “Сечи”, издание нелегальной литературы в Вене и связи с громадскими организациями Надднепряныны. Рассматривается влияние М.Драгоманова на деятельность О.Терлецького и освещаются некоторые аспекты судебных процессов над галицкими социалистами.

Ключевые слова: О.Терлецький, общественное движение, громадцы, М.Драгоманов, процесс галицких социалистов.

Tamara Romaniv. O. Terletskyi in social-political life of Galicia in 70s of the 19th century. The article deals with O. Terletskyi's participation in social-political movement of Galician Ukrainians in 70s in the 19th century and with his participation in students' circles in Vein “Sich”, and publishing of illegal literature in Vein in connection with the state organizations of Nadnipyryanshchyna. The article also dwells upon M. Dragomanov's influence on O. Terletskyi's work, as well some aspects of justice processes of Galician socialists are shown.

Key words: O. Terletskyi, social movement, communities, M. Dragomanov, Galician socialists' process.